

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Emrah Yıldız, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı Tarih Yazımında Dünya Algısının Dönüşümü*, Libra Kitap, İstanbul 2017.

Mustafa Turşucu*

(ORCID: 0000-0002-2467-4259)

Makale Gönderim Tarihi
05.04.2023

Makale Kabul Tarihi
23.05.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Turşucu, M., "Kitap Tanıtımı: Emrah Yıldız, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı Tarih Yazımında Dünya Algısının Dönüşümü*", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/ Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 3253-3259.

APA: Turşucu, M. (2023). Kitap Tanıtımı: Emrah Yıldız, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı Tarih Yazımında Dünya Algısının Dönüşümü*. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 3253-3259.

İncelediğimiz eser; Giriş, Dünya Tarihçiliği, İslam Dünyasında Tarihçilik, Osmanlı Tarihçiliğinde Dünya ve Görünümleri, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı'da Dünya Tarihçiliği ve Algısı, Sonuç, Tartışma ve Öneriler, Kaynakça ve Dizin kısımlarından oluşmaktadır.

Osmanlı'da tarih yazıcılığı, günümüzde tarihçiler ve tarihe ilgi duyanlar tarafından merak edilen konular arasındadır. Osmanlı'da tarih yazıcılığı, klasik dönemden günümüze kadar devam eden bir edebi türdür. Son dönemde Osmanlı tarih yazıcılığı üzerine yapılan

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye, mustafatursucu01@gmail.com.

MA Candidate, Tokat Gaziosmanpaşa University, Institute of Graduate Studies, Main Discipline of History, Turkey.

çalışmaların sayısında bir artış göze çarpmaktadır. Bu türden bir çalışma olan incelediğimiz eser, yazarın doktora tezidir.

Yazar eserinde, Tanzimat sonrası yazılan Dünya tarihlerinden hareketle, Osmanlı tarihçiliğinin dünya algısında yaşadığı söz konusu dönüşümü incelemeye çalışmıştır. Eserde, çalışmaya konu olan yazarların tarihsel süreçleri ve olayları değerlendirme tarzlarını, nelere dikkat çekip neleri görmezden geldiklerini, Osmanlı'yı ve diğer toplumları tarihin akışında nereye konumlandıklarını ve tasvir ettiklerini, dünyanın geleceğine ilişkin öngörülerini, tarih bilimi ve Osmanlı tarihçiliğine yönelik fikirlerini, eleştirilerini, önerilerini, onları daha önceki dönemden ve yazarlardan ayıran özellikleri bulabiliriz.

Yazar; 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı tarihi yazıcılığını, vakanüvisliğin kurulmasıyla daha sistemli hale geldiğini söylüyor. Vakanüvisler arşiv belgelerinden yararlanarak, devlet ve hanedan tarihindeki belli başlı olayları kayda geçirir ve sürekli güncellerlerdi. Bütün belgeler vakanüvislere verilmiyordu. Hem tüm belgelere ulaşamama hem de bir resmi tarihçi olma olayların sağlıklı, objektif bir şekilde aktarılamamasına da zemin hazırlayabiliyordu. Örneğin devletin ilk resmi tarihçisi olan Halepli Mustafa Naima Efendi'nin eseri aynı zamanda propaganda amaçlıydı. Naima, eserinin hemen başında Osmanlı Devleti için çok kötü şartlar taşıyan ve "yüz karası" sayılan 1699 Karlofça Antlaşması'nı açıklamak ve kabul edilebilir bir hale getirmek için, bu olayı Hz. Muhammed'in taktiksel Hudeybiye Barışına benzetmiştir. Naima devlet ve toplum düzenindeki sorunların da daha önceki Osmanlı yazarları gibi, devletin iç dinamiklerinden ve eski düzene riayet edilmemesinden kaynaklandığını düşünüyordu. Dünyada meydana gelen gelişmelerin bu çöküşe etkisi olup olmadığına yönelik çalışmalar da bulunmuyordu. Ona göre devlet, şeriata ve kanun-kadime uymakla çöküşten kurtarılabilirdi. İslam olmayanlar için "kâfir" vb. olumsuz, Osmanlıları ve sultanlarını ise yücelten ifadeler Naima'da da vardır. Yine, yeryüzünü fesad dünyası olarak gören ve sürekli tanrısal iradeye vurgu yapan cümlelere de rastlarız. Naima'dan sonra gelen vakanüvislerin eserlerinde de genelde aynı algı vardır. Fakat 19. yüzyılda başka bir vakanüvis Ahmet Cevdet Paşa, Avrupa tarihine ait olayların yorumlanması ve Osmanlı münevver çevresine tanıtılması anlamında ayrı bir yere sahip olacaktır. Ahmet Cevdet Paşa'nın, Avrupa tarihi

meselelerini ele alışı her şeyden önce Osmanlı tarihi yazıcılığında vakanüvis geleneğinin bitişi ve tarih metodolojisinde yeni bir devreye girişin de habercisi olacaktır.

Osmanlı'da görev alan bazı devlet adamlarının yapmış olduğu çalışmalara da değinen eserde, deniz coğrafyacılığı ve haritacılığının dünya algısına farklı bir bakış açısı kazandırdığı ifade edilmektedir. Piri Reis'in çizmiş olduğu haritalar ve Akdeniz'i anlatan "Kitab-ı Bahriye"si, Seydi Ali Reis'in 1554'te on kısım halinde yazdığı "Kitabu'l Muhit fi ilmi'l-Eflak ve'l-Ebhur (Denizlerin ve Göklerin Bilimine Ait Bilgi Kitabı)'na değinen eserde Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sından da ayrıntılı bir şekilde bahsedilir. Çelebi'nin amacı, müstakil bir inceleme vücuda getirmek değil, Türklere, coğrafya ilminin o anki halini öğretmekti.

Geleneksel tarihçilikten modern tarihçiliğe geçişin Tanzimat ile başladığını söyleyen yazar, Osmanlı Devleti'nde tarihin özgün bir disiplin olarak tanınması ve kurumsallaşmaya başlamasının da bu döneme denk geldiğini belirtiyor. Bu anlamda 1846'da kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye önemli bir adımdı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı Devleti'nde maarifin yapılandırılması bakımından en önemli nizamnamelerden biridir. Başkentte ve vilayetlerde genel eğitimi düzene koymayı amaçlayan kapsamlı ilk hukuki metindir. Bu düzenlemeyle birlikte Sibyan Mektepleri kız ve erkek çocukları için zorunlu hale getirilmiştir.¹ Yine, 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş Batı'daki benzerleri yolunda kurulan resmi bir kurumdu. Osmanlı Devleti'nde 1851-1862 yıllarında hizmet vermiş bir bilim kuruludur. Kurucusu Mustafa Reşit Paşa'dır. Fransız İlimler Akademisi'ni örnek alarak kurulan bu kurulun başardığı en önemli iş, Ahmet Cevdet Paşa'ya yazdırılmış olan "Tarih-i Cevdet" adlı eserdir. On sene sonra Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye (1861) kuruldu. Petersburg Sefiri Halil Bey başkanlığında ve Münif Paşa'nın önderliğinde kurulan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye Tanzimat döneminde Osmanlı aydınlarının kişisel gayretiyle

¹ Mine Çağır, İbrahim Caner Türk, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. 4, S. 11, 2017, s. 63.

kurulan ilk cemiyet olması açısından büyük önem taşımaktadır.² Cemiyetin öncelikli hedefi, Avrupa'da gelişen modern bilimleri genç aydınlara tanıtmak, temel amacı ise Avrupa uygarlığını bütünü ile anlamak, devleti bir Avrupa ülkesi haline getirmektir. Münif Paşa, Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniyye bünyesinde kurulmasını sağladığı kütüphane dolayısıyla ülkeye bir millî kütüphane kazandırma girişiminin öncüsü kabul edilmiştir. Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniyye' de yaptığı bir konuşmada alfabede reform meselesini ortaya atan Münif Paşa, ıslah edilmiş bir Arapça matbaa yazısı kullanılmasını teklif etti.³

Yazar, Ahmet Mithad'ı Osmanlı Devleti'nde dünya tarihçiliği anlayışının yerleşmesine katkıda bulunan öncü tarihçilerden biri sayıyor. Ahmet Mithad, insanoğlunun geçirdiği değişimleri vahşiyetten medeniyete sürekli ilerleyen bir yaklaşımla anlatmaya, ilerlemeyi meydana getiren köklü değişimlere değinmeye çalışmıştır. Değişimlerin, ilerlemenin merkezi olarak Avrupa'ya odaklanmış, Avrupai tarzda yapılan reformları savunmuş, Avrupa'yı, onun karşısında gerileyen Osmanlı Devleti için bir model olarak göstermiştir. Bu da Osmanlı tarihçiliğinin dünya algısında, önceki yüzyıllarla kıyaslandığında bir dönüşüm yaşadığının göstergesidir.

Yazara göre Tanzimat dönemi tarih yazıcılığına katkı sağlayan bir diğer tarihçi de Süleyman Hüsnü Paşa'dır. Süleyman Hüsnü Paşa'nın Fransızca kaynaklardan yararlanarak idadi mekteplerin ikinci senesine özgü yazdığı eserlerini tanıtan yazar, Süleyman Hüsnü Paşa'nın, çağların başlangıç ve bitişinde Avrupamerkezciliğe alternatif olarak İslam ve Osmanlı odaklı bir yaklaşımla hareket ettiğini söylüyor. Ayrıca, Süleyman Hüsnü Paşa'nın eserinin yazılış amaçlarının İslami aidiyete vurgunun yanı sıra, o güne kadar Osmanlı tarihçiliğince ihmal edilen Türklük düşüncesini de ön plana çıkardığını söylüyor.

Eserde Mizancı Murad da Osmanlı'da dünya tarihçiliğinin gelişimine ve farklı bir bakış açısı kazanmasına katkı sağlayan fikir adamlarından biri olarak anlatılıyor. Mizancı Murad tarih ilmini Avrupa metodların göre

² Emine Gümüşsoy, "Tanzimat'tan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniyye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 176.

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 7, s. 333.

anlatmaya çalışmış, 1881-1882 yılları arasında Fransız ve Rus kaynaklarına dayanarak 6 ciltlik bir dünya tarihi yazmıştır.

Yazar, 1880'li yıllarda Osmanlı dünya tarihçiliği literatürüne katkı sağlayacak adımlardan birinin de Diyarbakırlı Sait Paşa'nın kaleme aldığı Miratü'l-İber adlı eseri olduğuna değiniyor. Miratü'l-İber on cilt olup onuncu cilt yazma halindedir. Her türlü ilimde, inşa ve kitabette söz sahibi olan Sait Paşa'nın İlm-i Hey'et (astronomi), Ensap, Coğrafya ve Tabakat-ı Arz'a (jeoloji) dair faydalı bilgiler içeren Miratü'l-İber (1886-1889) adlı yapıtı mükemmel bir tarih eseridir.

Osmanlı Devleti'nin son vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi, Zübbetü't Kıyas (1897-1899) (hikayelerin özü) isimli Dünya Tarihi eserini 19. yüzyılın sonunda Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürüyken yayınladı. Abdurrahman Şeref'in yazmış olduğu bu eseri, yazar, idadi mekteplerde okutulacak bir ders kitabı olarak niteliyor. Dünya tarihinin Avrupamerkezci yorumuna karşın Doğu medeniyetini temsil eden, İslamiyet merkezli bir yaklaşımı benimseyen Abdurrahman Şeref'in, 19. yüzyılın son yıllarında Osmanlı tarihçiliğinde, tarihin ilk zamanlarına ilişkin mukaddes algıyı devam ettiren tarihçilerden olduğunu söylüyor.

II. Meşrutiyet döneminde bir ders kitabı niteliğinde umumi tarih yazan isimlerden biri de Ali Razi'dir. Hülasetü't-Tevarih adlı eserini 1912'de yazmıştır. Eserde, Ali Razi'nin 18. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'ni merkezde gören tarihçiliğin yerini, 19. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş merkezin Batı'ya kaydığı ve Osmanlı'nın daha çok Batı'dan etkilenen bir konuma geldiğine değiniliyor.

Milli menfaatler yolunda Dünya tarihinin gerekliliğini savunan Sabri Cemil ise "zira dünyada hangi mevkii işgal ettiğini bilmedikçe insan kendi memleketinin bütün tarihini öğrenemez" diyor. Eserde, Sabri Cemil (Yalkut)'un ders kitabı niteliğindeki dünya tarihini II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında yazdığı belirtiliyor. Sabri Cemil'in yazmış olduğu "Küçük Tarih-i Umumi"si özet bir dünya tarihidir. Küçük Tarih-i Umumi derslerde okutulmak için hazırlandığı için Sabri Cemil, eserin başında "Hevace Efendilere" seslenerek dünya tarihinin nasıl okutulması gerektiğine dair açıklamalarda ve uyarılarda bulunuyor. Eserde, Sabri Cemil'in keşiflerle başlayan dönemin Avrupa için tam bir yenilenme süreci olduğu belirtiliyor. Bunun nedeni olarak Avrupalıların Dünya'nın bilinmeyen bölgelerini keşfetmelerinin yanı sıra, düşünsel ve bilimsel alanlarda hızlı

bir ilerleme sürecine girmiş olmaları gösteriliyor. Matbaanın icadı, güzel sanatların ve ilimlerin gelişimi, büyük alimlerin yetişmesi, Katolik Kilisesi'nin yozlaşmış yapısına karşı yeni dinde ıslahat girişimleri, İngiltere'de kralların yetkisini azaltan ve halkın hakkını artıran parlamenter düzenin gelişmesi, vb. olaylar Avrupa ilerlemesini oluşturan etkenler olarak tasvir ediliyor.

Meşrutiyet dönemi tarih yazıcılığına katkı sağlayan isimlerden biri de Ahmed Refik'tir. Ahmet Refik'in "Büyük Tarih-i Umumi"si Tüccarzade İbrahim Hilmi'nin sahibi olduğu "Kitaphane-i İslam ve Askeri Matbaası"nda basılmıştır. Eserde, Ahmed Refik'in II. Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı milletinin Tarih ilmine karşı sorumluluğunu yerine getiremediği ve onu önemsemediği konusunda da bir özeleştiri yaptığına değiniliyor. Söz konusu eleştiriler Osmanlıların sadece kendi geçmişlerine değil, diğer milletlerin tarihine karşı ilgisizliğine de bir özeleştirmedir. Yazar, Ahmed Refik'in gerçekleştirmeye çalıştığı Osmanlı tarihini ve tarihçiliğini kendi sularından çıkarıp okyanusta gezdirmeye çalıştığını söylüyor. Ahmet Refik'e göre tarih, dar anlamıyla geçmişteki olayları araştıran bir bilim, geniş anlamda ise "Beşerin mübareze-i vekayî'nin hey'et-i mecmuasından ibarettir." Yani tarih, insanların yaşadıkları şeylerin toplamıdır.

Altı asrı aşan tarihi boyunca Osmanlı Devleti'nde çeşitli isimlerde ve çok sayıda dünya tarihi yazılmıştır. Kendisini genellikle Tarih-i Umumi şeklinde gösteren bu eserlerin Tanzimat öncesinde yazılanlarıyla daha sonra yazılanlar karşılaştırıldığında farklı bir Dünya ve Osmanlı resmi çizildiği görülmektedir. Aslında söz konusu farklılık, Batı ile temasların arttığı, dünya sistemi ile bütünleşmeye başlandığı bir dönemde, Osmanlı dışındaki dünyayı özellikle de Batı'yı tanıma ve tanıtmaya gerekliliğinin yansımasıydı. Ayrıca Osmanlı tarihçiliği bu süreçte yeni yöntemlerle, anlayışlarla tanışmış, tarih ayrı bir bilimsel disiplin olarak gelişmeye başlamıştır. Özellikle Avrupamerkezci ve pozitivist yaklaşımlar Osmanlı dünya tarihçiliğini etkilerken, buna alternatif görüşler de sergilenmiş, bazı yazarlar dünya tarihçiliği hakkında farkındalık yaratmaya çalışmışlardır.

Yazımıza konu olan bu eser, kanaatimizce Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı tarih yazımında dünya algısının dönüşümünü algılayabilmek için yapılmış mühim bir çalışmadır. Milli kimliği güçlendirmek için

yaratılan teyakkuz hali ve tehdit algısı tarihçiliğin en önemli zaaflarından olan “biz”e karşı “öteki” düşüncesinin Türkiye tarihçiliğinde kökleşmesi gibi olumsuz bir duruma da yol açmaktaydı. Sürecin kaçınılmaz ürünleri ise içe kapanık, kendisine düşman yaratan, savunma reflexleri güçlü bir tarihçilik ve tarihçi tipiydi. Dolayısıyla tarih yazımı da dayanışmanın ve millete ait ortak değerlerin varlığını duyurmanın, öncelikli olarak millete “kendini tanıtmama”nın ve “milli mesuliyetini bildirme”nin işlevsel bir aracına dönüştü. Ayrıca gerek seçtiği yöntem gerek ideolojik yöneliminden dolayı Türkiye’deki tarihçilik, devlet ve merkezin normatif olarak koyduğu kalıplar açısından yazılan bir tarihçilik haline geldi. Kısacası, çeşitli tarzlarda kendisini gösteren tarih yazıcılığı, Türkiye’de en sorunlu alanlardandır. Her ideoloji tarihi kendi “şimdi”sinin meşruiyetini sağlama aracı olarak görmüş, en doğru tarihi kendisinin yazdığını iddia etmiştir. İncelediğimiz eserin 19. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı alanı üzerine daha önce yazılmış eserlerden daha kapsamlı bilgiler ihtiva ettiği aşikârdır. Çalışmamızda, öne çıkan bazı çarpıcı yönlerine dikkat çekmiş olduğumuz bu eserin tamamının mütalaa edilerek okunmasının konuya ilgi duyanların merak ve heyecanına en iyi cevabı vereceği kanaatindeyiz.

Kaynakça

Çağır, Mine, İbrahim Caner Türk, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C. 4, S. 11, 2017, s. 63.

Gümüşsoy, Emine, “Tanzimat’tan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniyye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 176.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 7, s. 333.

Yıldız, Emrah, *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Osmanlı Tarih Yazımında Dünya Algısının Dönüşümü*, Libra Kitap, İstanbul 2017.